

A szövelemzés szerinti írásmód elvének alapozása hangkapcsolat-gyakorlatokkal

IMRE RUBENNÉ

imrer@nyf.hu

Nyíregyházi Főiskola Tanítóképző Intézet

A kiejtés tanítása szorosan összekapcsolódik az olvasás, a nyelvtan és a helyesírás tanításával. H. Tóth István megfogalmazása szerint „a kiejtéstanítást joggal nevezhetjük közvetett helyesírás-tanításnak is” (H. Tóth 1995a: 219, 1995b: 196).

Jelen írásomban azt kívánom bemutatni, hogy a helyesejtési gyakorlatok egyik típusának, a hangkapcsolat-gyakorlatoknak az alkalmazásával hogyan alapozhatjuk alsó tagozatban helyesírásunk egyik fontos alapelvét, a szövelemzés szerinti írásmód elvét.

Elméleti tudnivalók

A hangkapcsolat-gyakorlatokkal a mássalhangzó kapcsolódáskor fellépő hasonulásnak, összeolvadásnak, mássalhangzó-rövidülésnek és mássalhangzó-kiesésnek a helyesejtési normákhoz igazodó eseteit gyakoroltatjuk.

Ezeknek a mássalhangzótörvényeknek a működése során különféle mássalhangzók hatnak egymásra, s a létrejövő hangváltozás során egy új fonéma keletkezik, amelyet vagy jelölünk írásban vagy sem. A hangkapcsolat-gyakorlatokkal a helyes ejtés mellett a jó helyesírást, a helyesírás alapelvei közül a szövelemzés szerinti írásmód alapján írandó szavak helyesírását is nagyon jól előkészítjük. A szövelemzés szerinti írás elve azt jelenti, hogy a toldalékos és az összetett szavak legnagyobb részében a szóelemeket olyan alakjukban sorakoztatjuk egymás mellé, ahogyan külön-külön ejtve hangzanak. Pl.: *barát+ság, kert +je, tanul+j stb.* (Laczkó-Mártonfi 2004: 41).

A hasonulás

Az a jelenség, melynek során két szomszédos mássalhangzó közül az egyik oly módon változtatja meg a másikat, hogy helyette egy másik fonéma keletkezik. A hasonulás lehet részleges és teljes.

1. A részleges hasonulás

Részleges hasonuláskor a hasonló hang képzése csak részben közeledik a hasonító hang képzéséhez. A részleges hasonulásnak két fajtája van:

- a) a zöngéesség szerinti részleges hasonulás,
- b) a képzés helye szerinti részleges hasonulás.

KÖTELES PÉLDÁNY

a) A *zöngésség szerinti részleges hasonulás* során a két szomszédos mássalhangzó közül az egyik zöngés, a másik zöngétlen, s a hátul álló zöngésség tekintetében magához hasonítja az elöl állót. A zöngésség szerinti részleges hasonulásnak két alfaja van: a zöngésedés és a zöngétlenedés.

Zöngésedés esetében a hasonuló zöngétlen hangból zöngés hang lesz.

Pl.: **mosdó**, **kapzsi**, **alakzat** stb.

Zöngétlenedés esetében a hasonuló zöngés hangból zöngétlen hang lesz.

Pl.: **aztán**, **nyugta**, **szegfű**.

A zöngésség szerinti részleges hasonulás írásban mindig jelöletlen.

b) A *képzés helye szerinti részleges hasonuláskor* a képzés helye szerint két különböző mássalhangzó kerül közvetlenül egymás mellé.

Esetei:

- **n + p, b**

Pl.: **színpad**, **szénpor**, **különben**, **azonban**

A *p, b* hangok ajakhangok a megelőző *n* hangot (foghang) a kiejtésben *m* hangra, (ajakhang) változtatják.

- **n + gy, ty**

Pl.: **rongy**, **ponty**

A szájpaddás elülső részén képzett *gy, ty* hangok a megelőző *n* hangot (foghang) a kiejtésben *ny* hangra (elülső szájpaddáshang) változtatják.

A képzés helye szerinti részleges hasonulás írásban mindig jelöletlen.

2. A teljes hasonulás

Teljes hasonuláskor a hasonuló hang teljesen azonossá válik a hasonító hanggal.

Két fajtája van.

a) Az írásban jelöletlen teljes hasonulás

Pl.: **község**, **készség**, **szóljon**, **beljebb**

b) Az írásban jelölt teljes hasonulás

Pl.: **emberrel** (ember + vel)

olvassuk (olvas + juk)

ettől (ez + től)

efféle (ez + féle)

Az összeolvadás

Összeolvadáskor két szomszédos mássalhangzó úgy hat egymásra, hogy mindkettő megváltozik, s egy harmadik hangot ejtünk.

Pl.: barátság, botja, hídja, adsz

Az összeolvadás eredménye magánhangzók közötti helyzetben hosszú mássalhangzó: látja (láttya), mássalhangzók mellett rövid mássalhangzó: kertje (kertye).

Az összeolvadás írásban mindig jelöletlen.

A mássalhangzó-rövidülés

A magyarban hosszú mássalhangzó nem állhat mássalhangzó mellett. Ha egy hosszú mássalhangzó kerül egy rövid mellé, akkor a hosszú a kiejtésben megrövidül.

- a) A hosszú mássalhangzó megrövidül, ha utána a szó vagy hangszakasz határán belül mássalhangzó kerül. Pl.: jobbra, otthon, álltam, szállidos.
- b) Mássalhangzó után a másik mássalhangzó kettőzése nem következik be, amikor a kettőzés törvényszerű volna. Pl.: párttitkár, bölccsé, sarkkör.

A mássalhangzó-rövidülés jelensége írásban jelöletlen.

A mássalhangzó-kiesés (kivetés)

Ha három vagy annál több különböző mássalhangzó kerül egymás mellé, akkor a kiejtésben rendszerint a középső kiesik.

Pl.: mindnyájan, mindnek, kösd ki, mondta stb.

A mássalhangzó-kiesést nemegyszer más hangváltozás is kíséri.

Pl.: azt hiszem (aszhiszem)

A kiesés következtében zöngésség szerinti részleges hasonulás is létrejön.

A bólingat, tekinget, kacsingat, rángat gyakorító képzős igealakokban nem volt sosem -t, ezért nem kell sem ejteni, sem beírni.

A hiátustörvény

A mássalhangzók kapcsolódásakor fellépő mássalhangzótörvények mellett érdemes foglalkoznunk azzal a jelenséggel is, amely két szomszédos magánhangzó találkozásakor keletkezik.

Két magánhangzó között hangűr (hiátus) keletkezik, melyet a beszélők egy hitátustöltő hang (j) betoldásával igyekeznek megszüntetni.

Pl.: fiú (fi'ú),

dió (di'ó),

tea (te'a),

rádió (rádió),

idei (idei),

fia (fi'a).

Ennek a *j* féle hangnak a képzése nem teljes értékű, a hiátust kitöltő *j* hang teljes értékű hangoztatása helytelen. A hiátustöltő *j*-t írásban sohasem jelöljük.

A hangkapcsolat-gyakorlatok tanítása

Ezeket a gyakorlatokat 1. osztályban akkor kezdhethetjük el, amikor a tanulók a teljes betűkészlettel szavakat tudnak olvasni. A gyakorlatok rendszeres végeztetésével megelőzhetjük a betűejtést, és kifejleszthetjük a helyesírásban nélkülözhetetlen beszédhallást. A gyakorlás során a pedagógus felírja a szavakat oszlopos elrendezésben a táblára (interaktív táblára) vagy a fóliára, kiemeli (színessel átírja vagy aláhúzza) a mássalhangzókapcsolatokat. A tanító mintát ad, majd elolvastatja a szavakat a gyerekekkel közösen és egyénileg is, és megbeszéli a szavak kiejtését és helyesírását. Mivel a gyerekeknek első osztályban még nincs háttérismeretük, így a szavak szótagolásával segíthetjük a szavak helyes leírását.

Feladattípusok:

1. Az összeolvadás gyakorlása

UTASÍTÁS:

Olvassátok el a következő szavakat! Minden szóban két olyan mássalhangzó van, amelyek helyett egy új harmadik hangot kell ejtenetek.

Bemutatom az első szó helyes kiejtését. Most ismételjétek utánam közösen! Ezt követően néhány tanulóval egyénenként is elolvastatja a tanító az első szót (*barátja*).

A szó hangoztatását követően megbeszéli a szó kiejtését és helyesírását.

Milyen új harmadik hangot ejtettünk? (*Ty hangot ejtettünk.*)

Hogyan jelöltük az írásban? (*Írásban nem jelöljük, helyette: t+j.*)

Bontsuk a szót szótagjaira! (*ba-rát-ja*)

A többi szó esetében ugyanezt az eljárást követi a tanító.

Az összes szó elolvasását követően a tanító megbeszéli a tanulókkal a szavak kiejtését és helyesírását.

Mit állapíthatunk meg a szavak ejtését és helyesírását illetően? (*Másképp ejtjük, másképp írjuk.*)

Mi segített a szavak helyesírásában? (*A szótagolás.*)

Helyesírásunk egyik fontos alapelve, a szóelemzés szerinti írásmód érvényesül ezeknek a szavaknak az írásában. Erről a későbbiekben fogunk tanulni.

Néhány példa az összeolvadás eseteinek a gyakorlására:

t + j

kabátja

botja

csatja

kertje

látja

kútja

d + jbarátja

adja

hídja

vadjai

hordja

kardja

haladjanak

n + j

kínja

fonja

bánja

turbánja

unja

nénje

t + sz

látszik

tetszik

kétszer

metszi

hatszor

mozgatsz

d + sz

haladsz

maradsz

fogadsz

adsz

másodszor

engedsz

gy + sz

egyszer

hagysz

négyszer

vegyszer

d + s t + s

szabadság

szomszédság

vadság

bolondság

fáradság

szelídség

segítség

barátság

mulatság

költség

készítségük

levertség

Megjegyzés:

Egy órán csak egy oszlopban szereplő szavak olvasását gyakoroljuk!

2. A képzés helyes szerinti részleges hasonulás gyakorlása

UTASÍTÁS:

Olvassátok el a következő szavakat! Az egymás mellett lévő mássalhangzók közül az egyik helyett egy új hangot kell ejtenetek.

Bemutatom az első szó helyes kiejtését. Most ismételjétek utánam közösen! Ezt követően néhány tanulóval egyénenként is elolvastatja a tanító az első szót (*azonban*).

A szó hangoztatását követően megbeszéljük a szó kiejtését és helyesírását.

Melyik hang helyett ejtettünk egy új hangot, és melyik ez az új hang? (*A n hang helyett m hangot ejtettünk.*)

Hogyan jelöltük az írásban? (*Írásban nem jelöljük, marad a n.*)

Bontsuk a szót szótagjaira! (*a-zon-ban*)

A többi szó esetében ugyanezt az eljárást követi a tanító.

Az összes szó elolvasását követően a tanító megbeszéli a tanulókkal a szavak kiejtését és helyesírását.

Mit állapíthatunk meg a szavak ejtését és helyesírását illetően? (*Másképp ejtjük, másképp írjuk.*)

Mi segített a szavak helyesírásában? (*A szótagolás.*)

Helyesírásunk egyik fontos alapelve, a szóelemzés szerinti írásmód érvényesül ezeknek a szavaknak az írásában. Erről a későbbiekben fogunk tanulni.

Néhány példa a képzés helye szerinti részleges hasonulás eseteinek a gyakorlására:

n + b n + p

azon ban	szín pad
külön ben	szén por
ellen ben	szín pompás
külön bö ző	sín pár
kín ban	
külön bség	
szén ből	

n + gy n + tyrongy

ponty

gyön gy	kont y
ön gy újtó	pint y

hangya	fogantyú
varangy	sarkantyú
ingyen	billentyű
kengyel	kallantyú
angyal	lappantyú

Megjegyzés:

Egy órán csak egy oszlopban szereplő szavak olvasását gyakoroljuk!

3. A zöngéesség szerinti részleges hasonulás gyakorlása

UTASÍTÁS:

Olvassátok el a következő szavakat! Az egymás mellett lévő mássalhangzók közül az egyik helyett egy új hangot kell ejtenetek.

Bemutatom az első szó helyes kiejtését. Most ismételjétek utánam közösen! Ezt követően néhány tanulóval egyénenként is elolvastatja a tanító az első szót (*képben*).

A szó hangoztatását követően megbeszéljük a szó kiejtését és helyesírását.

Melyik hang helyett ejtettünk egy új hangot, és melyik ez az új hang? (*A p hang helyett b hangot ejtettünk.*)

Hogyan jelöltük az írásban? (*Írásban nem jelöljük, marad a p.*)

Bontsuk a szót szótagjaira! (*kép-ben*)

A többi szó esetében ugyanezt az eljárást követi a tanító.

Az összes szó elolvasását követően a tanító megbeszéli a tanulókkal a szavak kiejtését és helyesírását.

Mit állapíthatunk meg a szavak ejtését és helyesírását illetően? (*Másképp ejtjük, másképp írjuk.*)

Mi segített a szavak helyesírásában? (*A szótagolás.*)

Helyesírásunk egyik fontos alapelve, a szóelemzés szerinti írásmód érvényesül ezeknek a szavaknak az írásában. Erről a későbbiekben fogunk tanulni.

Zöngésedésre példák:

képben
kapdos
mákdaráló
városban
lökődös

Zöngétlenedésre példák:

dobta
vágta
foghat
szegfű
hoztam

A zöngés és zöngétlen hang tudatosítását végezhetjük ugyanolyan módon, mint a betűtanuláskor. Az adott mássalhangzó ejtésekor morog-e a torkunk vagy sem? Ha morog, zöngés, ha nem morog, zöngétlen a mássalhangzó. Itt is beszéljük meg, hogy az írásban nem jelöljük.

4. Az írásban jelöletlen teljes hasonulás gyakorlása

UTASÍTÁS:

Olvassátok el a következő szavakat! Az egymás mellett látható mássalhangzók közül csak az egyiket kell hosszan ejtenetek.

Bemutatom az első szó helyes kiejtését. Most ismételjétek utánam közösen! Ezt követően néhány tanulóval egyénenként is elolvastatja a tanító az első szót (*község*).

A szó hangoztatását követően megbeszéljük a szó kiejtését és helyesírását.

Melyik hangot ejtettük hosszan? (*A s hangot ejtettük hosszan.*)

Hogyan jelöltük az írásban? (*Írásban nem jelöljük, helyette z+s.*)

Bontsuk a szót szótagjaira! (*köz-ség*)

A többi szó esetében ugyanezt az eljárást követi a tanító.

Az összes szó elolvasását követően a tanító megbeszéli a tanulókkal a szavak kiejtését és helyesírását.

Mit állapíthatunk meg a szavak ejtését és helyesírását illetően? (*Másképp ejtjük, másképp írjuk.*)

Mi segített a szavak helyesírásában? (*A szótagolás.*)

Helyesírásunk egyik fontos alapelve, a szóelemzés szerinti írásmód érvényesül ezeknek a szavaknak az írásában. Erről a későbbiekben fogunk tanulni.

Néhány példa az írásban jelöletlen teljes hasonulás eseteinek a gyakorlására:

z + s

egye**zség**

vité**zség**

igaz**ság**

szára**zság**

víz**szugár**

sz + sközség

egé**zség**

ké**zség**

meré**zség**

gonos**zság**

rava**zság**

l + j

él**jen**

visel**jen**

énekel**jen**

ll + j

áll**jon**

száll**jon**

hull**jon**

szóljon
szavajlatok

halljuk

ny + j gy + j

anyja
hányja
hunyjátok
csínyje

hagyja
nagyja
fogyjon
nagyjából
fagyjon

Megjegyzés:

Egy órán csak egy oszlopban szereplő szavak olvasását gyakoroljuk!

5. A mássalhangzó-rövidülés gyakorlása

UTASÍTÁS:

Olvassátok el a következő szavakat! Figyeljük meg, hogyan ejtjük az írásban hosszúnak jelölt mássalhangzókat!

jobb^{ra}
otth^{on}
áll^{ta}m
száll^{do}s
hall^{ga}t
var^{rt}

Hívjuk fel a tanulók figyelmét, hogy az írásban hosszúnak jelölt mássalhangzót ne röviden, hanem félhosszan ejtsék, így a helyesírást is segítjük.

Írásban:

ejtés:

jobb^{ra}
otth^{on}
áll^{ta}m
stb.

jobb^{ra}
otth^{on}
áll^{ta}m

6. A mássalhangzó-kiesés (kivetés) gyakorlása

UTASÍTÁS:

Olvassátok el a szavakat! A szavakban több mássalhangzó került egymás mellé. Figyeljük meg, hogyan ejtjük ezeket a mássalhangzókat!

mind^{ny}áján
mind^{ne}k

mond meg
jelentkezik
ajánlkozik

Hívjuk fel a tanulók figyelmét, hogy a középső mássalhangzót félértékűen ejtsék ki, így a helyesírást is segíthetjük.

Pl.: min^dnyájan

min^dnek

stb.

A tanulásirányítás normái – követelmények

1. A hangkapcsolat-gyakorlatokat rendszeresen, hetente legalább három alkalommal végeztessük!
2. A gyakorlatokat célszerű kisebb csoportokban végeztetni.
3. Az olvasáskor vagy az élőbeszédben ejtett hangkapcsolat-hibákat következetesen javítani/javíttatni kell.
4. A „betűejtő” tanulókkal külön foglalkozzon a tanító! Az elolvasandó szövegekben húzassa alá a kritikus szavakat, s a szöveg hangos elolvasása előtt gyakoroltassa a hangkapcsolatok helyes kiejtését!

A fent említett gyakorlatok következetes, rendszeres és normakövető végeztetésével tapasztalni fogjuk, hogy a tanulók kevesebb hibát követnek el a szóelemzés elve alapján írandó szavak írásakor.

IRODALOM

- Adamikné Jászó Anna 1995: *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Trezor Kiadó.
- Fekete László 1996: *Beszédművelési gyakorlatok és irányításuk*. Budapest: Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó.
- Fischer Sándor 1966: *A beszéd művészete*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hernádi Sándor 1980: *Beszédművelés*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- H. Tóth István 1995a: Megújul-e a kiejtés tanításunk? *Módszertani Közlemények*, 5. 216–221.
- H. Tóth István 1995b: A kiejtés tanítása. In: Kernya Róza (szerk.): *Az anyanyelvi nevelés módszerei*. Kaposvár: Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola és Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó RT. 193–227.
- H. Tóth István 1997: A kiejtés tanítás gyakorlatának alapozása. *Az artikulációs gyakorlatok. Módszertani Közlemények*, 2. 76–81.
- H. Tóth István 2005: A helyesejtés-tanítás kérdései III. rész. *Az artikulációs gyakorlatok. Csengetőszó*, 4. 3–9.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004: *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Zsolnai József 1979: *Beszédművelés kisiskoláskorban*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Zsolnai József (Szerk.) 1986: *Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelés. Tanítási program 1. osztály*. Budapest: Tankönyvkiadó.

- Zsolnai József (szerk.) 1986: *Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelés. Feladatgyűjtemény 1. osztály.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Zsolnai József (szerk.) 1987a: *Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelés. Tanítási program 2. osztály.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Zsolnai József (szerk.) 1987b: *Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelés. Feladatgyűjtemény 2. osztály.* Budapest: Tankönyvkiadó.